

ZAMOSTIANA

ZBIGNIEW MYCZKOWSKI

Dr hab. inż. arch. Prof. PK
Politechnika Krakowska
Instytut Architektury Krajobrazu

KRAJOBRAZ WAROWNY TWIERDZY ZAMOŚĆ W KONTEKŚCIE IDEI TOŻSAMOŚCI MIEJSCA I JEJ SKŁADNIKÓW

STRATEGIC LANDSCAPE OF ZAMOŚĆ FORTRESS IN CONTEXT OF IDEA OF IDENTITY OF PLACE AND ITS PARAMETERS

STRESZCZENIE

Myślą przewodnią rozważania nad kompozycyjnymi i architektonicznymi wyznacznikami tożsamości miejsc w krajobrazie (w konsekwencji – tożsamości krajobrazów) jest w znacznej mierze geneza ich powstania i ocena ich przemian w czasie. Można zatem mówić o idei „dawnej” i „nowej” tożsamości miejsca (krajobrazu będącego jego zewnętrznym wyrazem).

Zwłaszcza w przypadku, gdy wykazujemy „dobrą” postawę wobec tego, co określa „kulturę miejsca” wynikającą z jego „umiłowania” i chęci współuczestniczenia w zaczętych wobec niego dziełach stworzenia. Humanitarna postawa w omawianym tu duchu troski o zastane dziedzictwo kulturowe i wyrażający je krajobraz każdorazowo może być identyfikowane z tożsamością miejsca lub jej składowymi (tradycja, kultura, kano-nem). Jest bowiem oczywiste, że w duchu kontynuacji dobrej postawy (trwającej miłości do tych obszarów) często w miejscu „dawnej” (dobrej) tożsamości – chcemy i wręcz musimy zaproponować „nową” (dobrą) tożsamość – zgodnie z celami i zakresami ochrony poszczególnych obszarów, w tym ich kompozycyjnej czy architektonicznej wartości.

Autor podjął próbę przedstawienia tych idei na przykładzie bezprecedensowej w skali kraju, a nawet Europy rewitalizacji krajobrazu warownego Twierdzy Zamość.

Słowa kluczowe: tożsamość miejsca, krajobraz kulturowy, składnik, kompozycja, Twierdza Zamość

ABSTRACT

Applying the commonly accepted definitions of identity to landscape as our field of research, in particular landscape in protected areas, we assume that identity is the deepest relationship with the landscape (surroundings) perceived by man, with its historical layers of content (the culture and tradition of a place) and form (the canon of a place).

An evaluation of change in time should be the keynote of deliberations on place identity. Basing on the current status of research, a review of specialist literature and the author's experience to date, the above definitions and terms may be referenced to talk about “former” and “new” place identity, especially if we acquiesce to what is termed “the culture of a place” that originates in love for it and willingness to participate in the act of creation that has been launched upon the site.

Author tries to explain this phenomenon on example of revitalization, on scale of country or even the Europe – the cultural – strategic landscape of Zamość Fortress.

Keywords: identity of place, cultural landscape, component, composition, Zamość Fortress

1. WPROWADZENIE

Krajobraz coraz intensywniej zaczyna być obecny w społecznych dyskusjach, medialnych doniesieniach i częstym wołaniu o konieczność jego ochrony. Społeczeństwo wydaje się zaczynać nie być obojętne na jakość krajobrazu. W Polsce wychodzi temu naprzeciw zarówno obowiązująca Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która jako jedyna definiowała od 2003 roku w polskim prawodawstwie krajobraz kulturowy jako *przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze*, a obecnie po uprawomocnieniu się tzw. Ustawy krajobrazowej: „o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu” z 24 kwietnia 2015 jest definiowany jako: *postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka*. Ustawy te wprowadzają możliwość jego ochrony w postaci parku kulturowego, jak i dążenie do implementacji Europejskiej Konwencji Krajobrazowej oraz tworzenie planów zarządzania miejscami Światowego Dziedzictwa UNESCO. Zamość, w wymiarze zasięgu krajobrazu kulturowego – warownego jego Twierdzy, „strzegącego” renesansowego miasta, wraz z tą Twierdzą wpisany na Listę UNESCO, a zatem posiadający Nadzwyczajną Uniwersalną Wartość (OUV – Outstanding Universal Value) – jest podręcznikowym przykładem w skali świata, Europy i Polski dla stworzenia zintegrowanego systemu jego ochrony i udostępnienia, jaki daje status parku kulturowego i planu jego ochrony, jako skutecznej realizacji zadań konserwatorskich i gospodarczych w najnowocześniejszym ich rozumieniu i możliwości wdrożenia. Przykładem są tu: plan ochrony i program zarządzania Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie¹ dokument pionierski, opracowany dla obszaru, który posiada, tak jak Zamość, i status Pomnika Historii i Miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO. Trwająca od roku 2006 do 2014 współpraca zespołu² z Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej i Władz Miasta Zamościa – idealnego mia-

sta-twierdzy – bez twierdzy (za: K. Wielgusem) – nie tylko ową Twierdżę przywróciła, ale urzeczywistniła jej najnowocześniejsze udostępnienie w ramach turystyki kulturowej³. Ów „odzyskany krajobraz” na wzór największych dzieł światowego dziedzictwa – służy dumie mieszkańców, „dobru i radości ludzkości” (obwieszczonemu w XIX wieku w pierwszym parku narodowym świata w Yellowstone), a status i dokumentacje Parku Kulturowego mogą uczynić jego funkcjonowanie perfekcyjnym.

2. IDEA TOŻSAMOŚCI MIEJSCA

Na samym zatem początku krótkie przypomnienie rozumienia tożsamości miejsca w krajobrazie w przyjętym tu ujęciu wraz z próbą przybliżenia charakterystyki jej składników.

Wydaje się być bliskie prawdy stwierdzenie, iż otaczający nas krajobraz jest odwzorowaniem tożsamości i syntezą tego wszystkiego, co składa się na środowisko – rozumiane jako wyraz przestrzeni materialnej oraz – rozumiane jako wyraz przestrzeni duchowej (niematerialnej), zdeterminowane i uwarunkowane działaniami antropogenicznymi. Idąc dalej, można pokusić się o zasugerowanie tezy, mówiącej iż krajobraz jest wyrazem tożsamości miejsca i czasu, przy czym tożsamość miejsca i tożsamość czasu są zwornikiem architektury krajobrazu jako dziedziny wiedzy i sztuki zarazem. Hasło tożsamości stało się niezwykle nośne i modne w dyskusjach i rozprawach architektonicznych i pochodnych. Można spotkać się z nim już w rozważaniach Janusza Bogdanowskiego nad regionalizmem architektoniczno-krajobrazowym⁴, gdzie stwierdzono iż: „poczucie tożsamości z miejscem, regionem i krajem stanowi problem zasadniczy” w tym nowo proponowanym naukowym podejściu do architektury krajobrazu. Z najbliższą w pewnym wymiarze, dla przyjętego tu toku rozumowania, definicją tożsamości można spotkać się na jednej z najnowszych niw pola naukowego psychologii architektury ujętej przez Krzysztofa Lenartowicza⁵:

¹ *Plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie*, Z. Myczkowski., K. Wielgus, U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska, W. Rymcza-Mazur, K. Chajdys, K. Latusek, O. Zapolska, Politechnika Krakowska, 2012, Nagroda Miasta Krakowa w dziedzinie Nauki i Techniki A.D. 2013.

² *Studium kształtowania terenów fortecznych ze szczególnym uwzględnieniem zieleni Twierdzy Zamość*, kierownictwo naukowe: Z. Myczkowski, J. Janczykowski, J. Śródulska-Wielgus, K. Wielgus (koordynacja prac), U. Forczek-Brataniec, W. Rymcza-Mazur, S. Kawiorski, D. Kiciński, Politechnika Krakowska, 2006.

³ *Koncepcja zagospodarowania i udostępnienia turystycznego Twierdzy Zamość*, kierownictwo naukowe: Z. Myczkowski, J. Janczykowski, J. Śródulska-Wielgus, K. Wielgus (koordynacja prac), U. Foczek-Brataniec, J. Piekło, W. Rymcza-Mazur, M. Chrzęszczyk, A. Fecko, A. Kruszc, S. Kawiorski, P. Osmęda, K. Fecko, E. Furlepa, K. Jakubowski, J. Kocieniewski, K. Martyna, J. Sulikowska, A. Skoczylas, O. Zapolska; Politechnika Krakowska, 2008 r.

⁴ J. Bogdanowski, *Wprowadzenie do regionalizmu architektoniczno-krajobrazowego*, Wiadomości Ekologiczne, t. XXIX, Warszawa 1983, s. 183–197.

⁵ K. Lenartowicz, *Słownik psychologii architektury dla studiujących architekturę*, Politechnika Krakowska, Kraków 1997, s. 138.

Tożsamość:

- **w badaniu osobowości** jest to istota osoby, ciągłość siebie, wewnętrzne subiektywne pojęcie samego siebie jako jednostki,
- **w logice** jest to taka zależność dwu lub więcej elementów, że w sylogizmie każdy może być zastąpiony drugim bez zmiany prawdziwości wyrażenia,
- **w nieco luźniejszym znaczeniu** jest to „głęboka” zależność między elementami, która istnieje mimo zewnętrznego braku podobieństwa,
- **w teorii Piageta**⁶ jest to taki stan świadomości, że relacja opisana powyżej rzeczywiście zachodzi. Zatem przyjmijmy, iż:

Tożsamość jest „najgłębszą” zależnością zachodzącą między percypowanym przez człowieka krajobrazem (otoczeniem) wraz z jego historycznie nawarstwionymi elementami; treścią (kulturą, tradycją miejsca) a jego formą (kanonem miejsca).

W istotnym wymiarze pomocne wydaje się być rozumowanie, które wyraża się następującym „równaniem”:

TOŻSAMOŚĆ MIEJSCA = KULTURA I TRADYCJA MIEJSCA + KANON MIEJSCA

Stwierdzenie powyższe nakazuje wyraźne sprecyzowanie tych określeń.

Przytoczmy zatem sformułowania określające składniki powyższego toku rozumowania.

Tradycja i kultura miejsca – to zespół czynników składających się na treść krajobrazu danego miejsca, związanych z całokształtem nawarstwień historycznych /materialnych i niematerialnych/, mających swój aktualny wyraz w krajobrazie. Stanowią one podstawowy składnik tożsamości miejsca jako obszaru i wnętrza krajobrazowego percypowanego przez człowieka. Powinny też tworzyć podstawę dla ustalenia reguł badania i działania w zakresie kulturowania treści danego miejsca czy też wnętrza architektoniczno-krajobrazowego.

Kanon miejsca – to zespół czynników składających się na formę krajobrazu danego miejsca, decydujących o jego wyrazie i mających swoją aktualną lub źródłowo udokumentowaną postać, percypowaną przez człowieka.

Czynniki te są często historycznie nawarstwione i powinny stanowić podstawę do określenia reguł badania i działania w zakresie ochrony i kształtowania formy architektoniczno-krajobrazowej danego miejsca.

Myślą przewodnią dla rozważania nad tożsamością miejsca jest ocena ich przemian w czasie. Bazując na analizie stanu badań i przeglądzie literatury oraz dotychczasowych doświadczeniach autorów, można w kontekście wyżej przyjętych definicji i określeń, mówić o idei „dawnej” i „nowej” tożsamości miejsca. Zwłaszcza w przypadku, gdy wykazujemy przychylną postawę wobec tego, co opisano powyżej jako kulturę miejsca, wynikającą z jego „umiłowania” i chęci współuczestniczenia w zaczętych wobec niego dziele stworzenia.

W aspekcie relacji tożsamości do czasu – idea „dawnej” i „nowej” tożsamości opiera się na wprowadzonym przez Hegla pojęciu Zietgeistu (ducha czasu). Był on dla tego myśliciela wyrazem kolejnego szczebla rozwoju idei na tle dziejów, samourzeczywistniania się „ducha świata”, a każda epoka historyczna wyodrębniała się najdobitniej w wizualnej postaci Zietgeistu, jaką stanowiły historyczne style architektoniczne.

Zatem proponuje się przyjąć, iż pod pojęciem: „dawna” tożsamość miejsca – rozumie się zespół czynników wyrażających w krajobrazie całokształt ciągłości tradycji, kultury i kanonu miejsca w ich historycznym nawarstwieniu (materialnym – substancjonalno-wizualnym oraz niematerialnym – ideowo-koncepcyjnym) percypowanym przez człowieka.

Tak rozumiany termin stanowi podstawę lub przynajmniej punkt odniesienia dla tego, co definiujemy tu jako pojęcie:

„nowa” tożsamość miejsca – przez które rozumie się zespół czynników wyrażających w krajobrazie całokształt współczesnych treści, form i funkcji świadomie kontynuujących lub negujących ciągłość tradycji, kultury i kanonu miejsca (również w wymiarze materialnym – substancjonalno-wizualnym oraz niematerialnym – ideowo-koncepcyjnym).

3. SKŁADNIKI TOŻSAMOŚCI MIEJSCA W KONTEKŚCIE ODZYSKANEGO KRAJOBRAZU WAROWNEGO TWIERDZY ZAMOŚĆ

W poszukiwaniu tożsamości miejsca, zwłaszcza w ujęciu jej dawnej i nowej postaci w krajobrazie Twierdzy Zamość – w ujęciu tak zwanych składników dominujących, zidentyfikowano:

- strukturę (od konkretnej, poprzez obiektywną do subiektywnej), będącą miernikiem jednoznaczności percypowanego wnętrza i tożsamości miejsca, które je otacza;
- stylowość, będącą miernikiem ducha czasu (hegłowskiego Zeitsgeistu), oczywistą, a w omawia-

⁶ Jean Piaget, psycholog francuski (1896–1980), twórca teorii inteligencji, a zwłaszcza epistemologii genetycznej.

nym tu przypadku – niezwykle czystą i czytelną Proporcje, które wyrażają „matematyczność” i natury i kultury, nota bene odkrytą wcześniej w Europie, między innymi przez Leonarda z Pizy – Fibonacciego wydają się być tu kluczami do zrozumienia warsztatu twórców tego dzieła, będącego wzorem równowagi i zastosowania symboli;

- regionalizm, będący miernikiem tego, co w zakresie tożsamości miejsca jest odniesieniem do zastanego z natury i wyrosłego z ziemi stopnia kreacji – czyni zarówno z architektonicznych jak i architektoniczno-krajobrazowych elementów tego kompleksu dzieło w pełni pierwotne o wyjątkowej, powszechnej wartości, co potwierdza słuszność wpisania tego kompleksu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO;
- tradycjonalizm, będący miernikiem stopnia ciągłości kulturowej, odnoszonego do statycznych i dynamicznych składników postaci krajobrazu. W przypadku Zamościa przyjmuje obecnie postać jednej z najbardziej nowoczesnych form aktywności człowieka we współczesnej cywilizacji, jaka jest turystyka kulturowa. Zatem w wymiarze funkcjonalnym jest to podręcznikowy przykład nowej tożsamości miejsca, służącej interpretacji i udostępnieniu dawnej tożsamości;
- ekspozycja, będącej miernikiem tego, czym w zakresie tożsamości miejsca jest stopień otwarcia widokowego i jej udostępnienia, w ujęciu tak zwanym biernym (widok na) i czynnym (widok z). W tym przypadku – ekspozycja bierna jest, zwłaszcza w skali widoków dalekich ponieważ „kadrowana” współczesnymi przekształceniami urbanistycznymi;
- nawarstwienia historyczne, których miarą jest stopień zachowania historycznej substancji, formy i treści, są w zasadzie jednoznacznie zintegrowane w jednofazowej kompozycji kompleksu przesądza o jego Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości (OUV Outstanding Universal Value).

4. IDEA PARKU KULTUROWEGO JAKO MOŻLIWOŚCI ZARZĄDZANIA KRAJOBRAZEM ZAMOŚCIA JAKO MIEJSCA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA

Przewidziany w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Zamościa zasięg parku kulturowego obejmujący, jako jego trzon, Twierdzę skłania do przedstawienia poniższych komentarzy zarówno do idei utworzenia tego parku jak i roli jego planu ochrony.

Park kulturowy jest najwyższym wyrazem odpowiedzialności samorządu za powierzony mu ob-

szar. Nie jest jedynie zbiorem zakazów i nakazów, lecz zapisem optymalizacji procesów, kształtujących krajobraz obszaru, objętego parkiem. Stanowi zapis diagnozy oraz prognozy dynamicznego kształtowania tegoż krajobrazu.

Z kolei jego plan ochrony skutkuje prawnie poprzez dokument prawa miejscowego, jakim jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Stanowi motywację i równocześnie uszczegółowienie zapisów planu miejscowego w zakresie ochrony i kształtowania wizerunku miasta, jednak nie jest dokumentem tożsamym z planem miejscowym. Stanowi, dopuszczone prawem, jego rozwinięcie i uszczegółowienie.

Plan ochrony Parku Kulturowego „Twierdzy Zamość” należałoby sporządzić w celu uzupełnienia zapisów Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego w zakresach, których nie uwzględniają, lecz i nie zakazują przewidziane ustawowo, zasady planowania i zagospodarowania przestrzennego, wg których powstają plany miejscowe. Upoważnia do tego Wyjątkowa, Uniwersalna Wartość (OUV – Outstanding Universal Value), którą stanowi Stare Miasto otoczone Twierdzą w Zamościu (potwierdza to wpis tegoż obszaru na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO).

Plan mógłby stać się próbą zrationalizowania stref oddziaływania decyzji konserwatorskich i architektoniczno-przestrzennych, tak, aby były one spójne dla organicznie jednolitych fragmentów miasta (np. poprzez traktowanie ulic i placów łącznie z elewacjami otaczających ich kamienic, a także dostępnymi z tychże ulic podwórkami i ogrodami śródblokowymi).

Plan ochrony stałby się też próbą ogólnego zdiagnozowania, prognozowania i kierunkowania przemian krajobrazu Starego Miasta i Twierdzy Zamość w ujęciu dynamicznym. Nie byłby zatem analizą utrwalonego stanu aktualnego, statyczną oceną ich wartości i określeniem, równie statycznego, idealnego stanu docelowego, lecz próbą zdefiniowania procesów i ich konsekwencji.

Tworzenie parków kulturowych, jest jednym z elementów szerokiego działania określanego jako zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i krajobrazu Poligonem dla idei zintegrowanej ochrony w pierwszym rzędzie powinny być właśnie parki kulturowe – zgodnie z definicją zarówno przesłanek dla ich powołania jak i spodziewaną w przyszłości pragmatyką działania ich zarządów.

W pierwszym rzędzie na polu popularyzacji i edukacji – w dalszej konsekwencji na polu rzeczowych, kompleksowych działań ochronnych i kształtujących unikatowe walory przyrodniczo-kulturowe naszej Ojczyzny.

Na tym tle – jako realny drogowy wskazanie dla Zamościa – inicjatywa Rady Miasta Krakowa o utworzeniu Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie (2010) oraz w konsekwencji opracowanie planu jego ochrony (2011 i jego uchwalenie i wprowadzenie w życie (2012) – jawi się jako zadanie o niezwyklej randze społecznej. Na naszych oczach Stare Miasto w Krakowie po prostu pięknieje. Park kulturowy staje się rzeczywistością o którą społeczeństwo zaczyna się dopominać. Niemal równolegle w Stolicy w kwietniu 2012 utworzono uchwałą Rady Miasta Wilanowski Park Kulturowy – jeden z „najtrudniejszych” w Polsce. Istnieje Związek Gmin Twierdzy Przemysł zamierzający utworzyć od wielu lat międzygminne parki kulturowe, w Twierdzy Kraków przewidziano ich kilkanaście, wojewódzkie strategie i plany zagospodarowania w skali województw i całej Polski postulują utworzenie ponad kilkuset parków.

W tym dynamizmie zintegrowana ochrona, a w ślad za nią – wielość i różnorodność form ochrony inspirująca lokalne inicjatywy – wydaje się być nieuchronną koniecznością w pragmatyce realizacji zarówno zasady zrównoważonego rozwoju (zatem ochrony poprzez kształtowanie), jak i najnowszej przesłanki zawartej w regule ICCROM (Międzynarodowego Komitetu Ochrony i Restauracji Zabytków przy ONZ), która brzmi: „chronić kulturę – promować różnorodność”. Utworzenie parku kulturowego daje tę pożądaną szansę zapewnienia trwałej wartości i atrakcyjności lokalnego krajobrazu, jest swoistą „lokatą”, w walucie najcenniejszej w dzisiejszych czasach, jak stanowi przestrzeń ziemi wyrażająca się pięknem i harmonią krajobrazu.

Park kulturowy jawi się na tym tle jako wręcz podręcznikowy „bank krajobrazowy”.

Taki stan rzeczy nakazuje kontynuację prac w celu pozyskania jak najszerzego zaplecza społecznego w kwestiach związanych z ochroną krajobrazu. Przy współczesnym stanie (nie)wiedzy i (nie)świadomości społecznej należy łączyć je właśnie z ochroną środowiska przyrodniczego i kulturowego. Kultura i natura są bowiem nierozdzielnymi składnikami współczesnego krajobrazu, a ich wspólna ochrona – nadrzędną sprawą nas wszystkich.

5. PRZESZŁOŚĆ DLA PRZYSZŁOŚCI

Głównym podmiotem w poruszony wyżej zagadnieniach jest nie tylko zespół terenów pofortyfikacyjnych dawnej Twierdzy Zamość, lecz przede wszystkim **krajobraz warowny**⁷, a więc nie tylko dzieła

⁷ Pojęcie krajobraz warowny wprowadził w języku polskim na przełomie lat 70. i 80. XX wieku profesor Janusz Bogda-

obronne, istniejące i nieistniejące, ale także wszystkie elementy, podporządkowane niegdyś funkcjom obronnym, dziś zaś sprzyjające ich identyfikacji.

Krajobraz warowny jest wiodącą treścią i formą każdej fortyfikacji, wyrażającą jej właściwą postać, sens, rolę i znaczenie. Zatarcie krajobrazu warownego, jak stwierdza Krzysztof Wielgus, nawet przy konserwatorskim zachowaniu substancji większości urządzeń fortyfikacyjnych – równa się utracie większości wartości historycznych (naukowych, dydaktycznych) jak i współczesnych (kompozycyjnych, ekologicznych, urbanistycznych, turystycznych) zabytkowych fortyfikacji.

Krajobraz warowny, którego osnową są fortyfikacje, współtworzony jest również przez inne czynniki, takie jak zielen, komunikacja, akweny, zabudowa i strefy ekspozycji. W myśl tak rozumianego ujęcia problemu, także elementy historycznie wtórne, lecz zgodne lub przynajmniej niesprzeczne z warunkowymi i sygnalnymi cechami modelowego krajobrazu warownego, jako sprzyjające jego zachowaniu lub pożądaną metamorfozie – godne są ochrony lub przynajmniej popierania.

Koncepcja zagospodarowania terenów pofortecznych Twierdzy Zamość jest w istocie koncepcją przywrócenia najważniejszych cech krajobrazu warownego w tworzonym krajobrazie parkowym – stała się podstawą dla opracowania dokumentacji budowlanych i realizacji ogromnego dzieła rewitalizacji Twierdzy i jej udostępnienia turystycznego⁸.

Ażeby unaocznic samorządowi Zamościa różne drogi rewitalizacji krajobrazu warownego, koncepcje projektowe przygotowano w dwóch wersjach: minimalnej i maksymalnej; obydwu jednak mieszczących się w granicach pojęcia konserwatorskiej integracji zdekompletowanego zespołu umocnień. Sięgnięto przy tym do przeglądu rozwiązań pokrewnych z całej Europy, przywołanych tu na zasadzie dobrej praktyki.

Minimalny zakres prac – to, podobnie jak w wytycznych pierwszej fazy studium – działania pozostające bardziej w sferze urządzania terenów zieleni, porządkowe, nieznaczne – ziemne i ogrodnicze; nie wymagające zmiany przebiegu istniejących dróg ani linii kolejowej.

nowski. Odpowiada ono niemieckiemu: „Wehrlandschaft” i angielskiemu: „Strategic Landscape”. Oznacza całościową postać ukształtowania i pokrycia terenu, świadomie wybranego i przystosowanego do celów obronnych. Pierwszą publikacją, w której użył tego terminu J. Bogdanowski, jest *Krajobraz warowny XIX/XX o w. Dzieje i rewitalizacja*, Kraków 1993; rozwija to w monumentalnej monografii *Architektura obronna w krajobrazie Polski*, Warszawa–Kraków 1996.

⁸ Por. przypisy 2 i 3 powyżej.

Działania maksymalne, skądinąd zgodne z obowiązującym planem miejscowym – to w znacznej części rekonstrukcje narysu i przekroju budowli fortecnych, łącznie z wizją odtworzenia bryły zniesionego w większości bastionu I, z wykorzystaniem jej kubatury na hotel oraz odtworzenia masywu wału kurtyny przy Bramie Szczeperskiej – jako kubatury ekspozycyjnej Muzeum Broni i Barwy w Arsenale.

Rozwiązanie minimalistyczne i maksymalistyczne miało jeden punkt wspólny. Był nim, bastion III, którego rekonstrukcja w dwuwalowej postaci, zaprojektowanej przez Jana Michała Linka, wydaje się w każdej opcji niezbędna, dla odzyskania charakteru warownego krajobrazu twierdzy (w istocie – XIX-wiecznego), tutaj jednak, w sposób niesprzeczny, eksponującego znacznie starszą, polską myśl inżynierską wieku XVII.

Opracowanie finalne, z roku 2008, opiera się ściśle na wytycznych, opracowanych w roku pierwszej fazy studium i generalnie – na minimalistycznej metodzie, sprecyzowanej w kolejnym etapie prac. „*Koncepcja udostępnienia turystycznego i urzędzenia krajobrazu warownego Twierdzy Zamość*” – to autorska koncepcja projektowa, sporządzona pod kątem określonych, bardzo napiętych wymagań terminowych i programowych, podyktowanych warunkami finansowania w ramach działania 6.4 *Inwestycja w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym* Programu Operacyjnego „Innowacyjna Gospodarka” na lata 2007–2013. Nie jest, bo być nie może, kompleksowym, wieloletnim i wielowariantowym planem rewitalizacji całości zespołu zabytkowych fortyfikacji zamojskich. Stanowić może jeden z etapów realizacji takiego wielkiego zamierzenia, zgodnego zresztą z obowiązującym planem miejscowym.

„Przedmiotowa koncepcja projektowa nie realizuje wszystkich możliwości rekonstrukcyjnych, na jakie zezwala plan (np. likwidacji kilku dróg wjazdowych i linii kolejowej – dla odtworzenia przebiegu umocnień), równocześnie nie zamykając drogi takim pracom w przyszłości. Jest więc propozycją etapowego «działania bezpiecznego», dającego jednak całościowy efekt w postaci świadomie i całościowo ukształtowanego, harmonijnego, kulturowo-naturalnego, narracyjnego krajobrazu parkowego. Istotą owej narracji, przesądzająca o unikatowości i uniwersalności przekazu są podkreślone, wyeksponowane, czasami rekonstruowane, czasami jedynie zasugerowane – cechy krajobrazu warownego. Nie ma być to więc działanie totalne, którego wynikiem byłby dosłownie zrekonstruowana postać twierdzy (prawdopodobnie byłoby to niemożliwe z uwagi na koszty – głównie wyburzeń w obrębie równi ognio-

wej fortyfikacji), lecz optymalne, a więc przewidujące to właśnie minimum wysiłku inwestycyjnego, które zapewni maksimum efektu – przekroczenie progu integralności a więc zrozumiałości, atrakcyjności, użyteczności; spójności kompozycyjnej, edukacyjnej, ekologicznej – nieczytelnego dziś pierścienia umocnień.

Realizowane jest głównie za pomocą ukształtowania terenu, niewielkich nasypów i skarp, trasujących przebieg nieistniejących fortyfikacji, prowadzących trasy spacerowe i rowerowe, podkreślanych odpowiednio dobieraną zielenią. W kilku, węzłowych punktach działania sięgają intensywności rekonstrukcji. W większości są to działania addycyjne (a więc pozytywowe, dodające na zasadach możliwej odwracalności, elementy rekonstruowane lub rekonstruowane, nie zaś negatywowe – polegające na wybieraniu substancji, co nawet dla pożądanego efektu rekonstrukcyjnego, co stanowić może zniszczenie dziedzictwa nieprzywracalnego). W przypadku pokrycia terenu – a więc zieleni, jest to działanie zrównoważone, polegające na przerzedzaniu (prześwietlaniu) istniejącej zieleni i dokomponowywaniu podobnej ilości zieleni bardziej pożądanej z punktu widzenia zachowania cech krajobrazu warownego.

Dokonując próby porównawczej pomiędzy istotą opisywanej koncepcji – a formami literackimi, byłaby ona nie tyle raportem lub inwentarzem dawnej twierdzy (wtedy musielibyśmy zastosować kompletną rekonstrukcję, np. zgodnie z akwarelami Jana Pawła Lelewela), lecz raczej opowieścią, a precyzyjniej – przypowieścią: o ludzkim geniuszu i nieszczęściu, o janusowym obliczu postępu, o początku i o początku końca klasycznej, nowożytnej fortyfikacji – a może szerzej – dumnego przekonania o wszechmocy ludzkiego rozumu; o utopii budowy światów idealnych, jeśli zabraknie w nich miejsca dla miłosierdzia. A także o Pięknie, które w sposób nieraz najzupełniej niespodziewany i niezamierzony przez człowieka, przenika najróżniejsze jego dzieła i odwdzięcza się stukrotnie – godnymi warunkami życia, harmonią i mądrą refleksją, gdy tylko da się mu szansę dobrej kontynuacji”.

Zmetamorfizowany krajobraz warowny, w zamierzeniu projektantów, ma być nie tylko godną oprawą cudu polskiego renesansu, smakowitym dodatkiem lub przyprawą do oczywistej i uznanej przez UNESCO znakomitości Zamościa. Nie ma oddzielać nieprzebytym, zbyt gęstym gajem lub lasem – tego „lepszego” (starego) Zamościa od tego „gorszego” – rozprzestrzeniającego się na wielokrotnie większej powierzchni, istotnego w regionie, modernizującego się miasta. Jest więc najdalszy od jakiegokolwiek pojęcia „izolacyjnego” czy „sanitarnego” kordonu.

Zadaniem przekształconego lecz odzyskanego krajobrazu warownego jest stworzenie wartości samej w sobie, suwerennej, synergicznej i komplementarnej, nie zaś jedynie anegdotyczno-dygresyjnej – w stosunku do wartości starego i nowego miasta. Ma owe dwa byty łączyć, stanowiąc niezbędne interludium urządzonej i mianowanej, zielonej, na wpół transparentnej przestrzeni pomiędzy starym i nowym Zamościem, oraz pomiędzy Zamościem – a otwartym krajobrazem na południe od miasta.

Zgodnie z pryncypiami tworzenia panoram w czasach bastionowej fortyfikacji – ma chronić i budować współczesną panoramę Zamościa, dając jej znakomite przedpole widokowe i ukazując, nie w wirtualnej, lecz rzeczywistej przestrzeni, na czym polegała potęga i wspaniałość renesansowego miasta, piętrzącego się za zielonym wałem niskich, lecz groźnych fortyfikacji, zwieńczonych pasami maskującej zieleni. Zgodnie z pryncypiami jej stosowania, adaptowanymi do współczesnych celów – kadrowane będą widoki najlepsze, zaś maskowane – te mniej korzystne, lecz niemożliwe do organicznego przekształcenia.

Koncepcja projektowa rekompozycji terenów fortecznych Zamościa jest więc nie tylko projektem architektoniczno-konserwatorskim, dotyczącym określonej ilości hektarów i tysięcy metrów sześciennych muru lub ziemi, lecz raczej scenariuszem dla osobliwego iluzjonu, którego widz, wielokrotnie zaskakiwany, umiejętnie prowadzony, w nie nachalny sposób edukowany – ma być w zanurzony w przyjaznej mu, atrakcyjnej „podstępnie dydaktycznej” – przestrzeni historycznej⁹.

Zasadniczym założeniem konserwatorskim jest szeroko rozumiana **integracja** – łączenie struktur rozerwanych zarówno w czasie, jak i w przestrzeni.

⁹ Zapożyczono z tytułu, lecz i wydźwięku książki, będącej wynikiem konferencji naukowej w Kłodzku, w roku 2007, wydanej pod redakcją Mieczysława K. Leniartka, *Eksploatacja przestrzeni historycznej*, Wrocław 2007.

Poprzez rozerwanie w czasie rozumiemy implantację w układ modelowy – obcych mu struktur powstałych w różnych okresach – tak w wyniku przemysłanych działań, jak i całkowicie spontanicznie. Wynikiem tego są nawarstwienia, zacierające czytelność pierwotnie spoistego zespołu.

Poprzez rozerwanie w przestrzeni rozumiemy dosłowną dekompletację; zniszczenia poszczególnych fragmentów zespołu umocnień.

Integracja rozumiana jest zarówno jako cel, jak i jako metoda. Projektowane obiekty, zespoły czy grupy zieleni mają być przede wszystkim spoiwem, zespalającym, na tyle, na ile jest to możliwe, zarówno różnoimienne i różnoczasowe dzieła człowieka i natury, jak i rozerwane fragmenty jednoimienne (funkcjonalnie) pierścienia fortyfikacji. Projektowane obiekty są więc środkiem, nie zaś domagającym się admiracji celem; narzędziem, nie pragnącym konkurować ani dyskutować z lepiej lub gorzej zachowanym, wielkim Oryginałem – zdekompletowanym, lecz ciągle, podmiotowo istniejącym fenomenem Twierdzy Zamość. Integracja nie jest zupełną – pozostawić ma wyraźne lecz nie drastyczne granice pomiędzy lepiej i gorzej zachowanymi fragmentami fortecy. Różnice te łagodzi, lecz ich nie zacierają; zniszczenie twierdzy po roku 1866 było bowiem takim samym znakiem czasu, jak jej powstanie. Nie było przypadkowym porzuceniem i wieloletnią dewastacją; stanowiło dramatyczny, lecz przemyślny akt militarnej kalkulacji w obliczu nadchodzącej epoki dalekosiężnej artylerii i masowych, przerzucanych kolejną armii.

Twierdza Zamość, jako Znak Przełomów – zrodzona u początków Nowożytności, skasowana u progu Nowoczesności, powraca, przeistoczona u progu chaotycznej Ponowoczesności, ze swym orędem ładu i misją nauczania – poprzez wypoczynek¹⁰.

¹⁰ Tekst opracowany przez K. Wielgusa, J. Środulską-Wielgus i Z. Myczkowskiego w trakcie realizacji rewitalizacji Twierdzy dla Władz Miasta w 2012 roku.

STRATEGIC LANDSCAPE OF ZAMOŚĆ FORTRESS IN CONTEXT OF IDEA OF IDENTITY OF PLACE AND ITS PARAMETERS

1. INTRODUCTION

The landscape is more and more present in social discuss, medial information and voting for necessity of its protection. The society seems to be interested in landscape. In Poland in *The Law of Protection of Monuments and Care on them* from 2003 – the cul-

tural landscape was defined as *the space created in past as the result of human activity, which consist the objects of civilisation and nature*, now so called *Law on Landscape* defines the cultural landscape as: *being seen by men space, which consists the natural elements and civilisation object, as the result of historic development of natural factors and human*

activity. These Laws give the possibility of its protection as the way for implementation of European Landscape Convention and preparing the management plans for World Heritage Sites of UNESCO. Zamość – the Renaissance Town surrounded by XIX cent. Fortress, as cultural and strategic landscape, represents the Outstanding Universal Value and it is the handbook example of this kind of site on scale of world, Europe and Poland for creation of integrated system of its protection and use, which is given by status of cultural park and its protection plan as the result of successful realization of conservatory and administration tasks in newest meaning and possibility of its implementation. As the example there are the plan of protection and program of administration of Cultural Park od Downtown of Cracow,¹ which the pioneer document elaborated for the site, which had got the status, similar to Zamość of History Monument and World Heritage Site of UNESCO. From 2006 to 2014 team of specialists from Landscape Architecture Institute and Municipal Authorities of Zamość are in cooperation.² Zamość is an ideal town-fortress without the fortress (as Dr K. Wielgus had assumed) This cooperation not only made the Fortress back but it made real the newest function the cultural tourism.³ This landscape which had come back landscape following to the most important acts of world heritage – is given for proud of citizens and for „benefit and enjoy of the peoples” as it is written on the gate of first Yellowstone National Park, and the status and documentation of cultural park can made its function the perfect one.

2. AN IDEA OF IDENTITY OF PLACE

It seems fairly close to truth to say that the landscape around us maps our identity and brings together

¹ *Plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie*, Z. Myczkowski, K. Wielgus, U. Forczek-Brataniec, P. Nosalska, W. Rym-sza-Mazur, K. Chajdys, K. Latusek, O. Zapolska, Politechnika Krakowska, 2012, Nagroda Miasta Krakowa w dziedzinie Nauki i Techniki A.D. 2013.

² *Studium kształtowania terenów fortecznych ze szczególnym uwzględnieniem zieleni Twierdzy Zamość*, kierownictwo naukowe: Z. Myczkowski, J. Janczykowski, J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus (koordynacja prac), U. Forczek-Brataniec, W. Rym-sza-Mazur, S. Kawiorski, D. Kiciński, Politechnika Krakowska, 2006.

³ *Koncepcja zagospodarowania i udostępnienia turystycznego Twierdzy Zamość*, 2008, kierownictwo naukowe: Z. Myczkowski, J. Janczykowski, J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus (koordynacja prac), U. Forczek-Brataniec, J. Piekło, W. Rym-sza-Mazur, M. Chrzęszczyk, A. Fecko, A. Kruszec, S. Kawiorski, P. Osmęda, K. Fecko, E. Furlepa, K. Jakubowski, J. Kocieniewski, K. Martyna, J. Sulikowska, A. Skoczylas, O. Zapolska; Politechnika Krakowska, 2008 r.

all that makes the environment, which I define as the tangible space with all its natural features and spiritual (intangible) space determined and affected by anthropogenic activity. It might, therefore, be argued that landscape is a representation of place identity and time identity, which are the keystones of landscape architecture as a field of art of and science in one. Identity has become a resonant and catchy phrase in discussions and discourse on architecture and related fields. I first came across it in a dissertation by Janusz Bogdanowski on architectural and landscape regionalisms,⁴ where the author claims that the sense of identity with, or attachment to, a site, region and country is essential for his newly proposed, scientific approach to landscape architecture. Typically for all buzzwords or much-talked-about concepts, identity soared into popularity. Perhaps not on the same scale as ecology once did but the risk is it may turn into a field everybody feels an expert in, like medicine or architecture in Poland. The concept of identity grew to be interpreted in various and correct ways by the architectural milieu. The definition of identity that best fits with the approach adopted in this paper is found in the psychology of architecture, one of the newest fields of study, as put by Krzysztof Lenartowicz:⁵

Identity:

- In personality studies: the essence of a person, a continuity of self; an internal subjective notion of oneself as an individual,
- In logic: a relationship between two or more elements, where each one can be replaced by another in a syllogism without affecting the truth of a proposition,
- More informally: a “deep” relationship between elements that exists despite a lack of external similarity,
- In Piaget’s theory⁶ it is a state of consciousness, in which the relationship described above exists in reality.

Applying the aforesaid, commonly accepted definitions of identity to landscape as our field of research, in particular landscape in protected areas, we assume that

Identity is the deepest relationship with the landscape (surroundings) perceived by man, with its his-

⁴ J. Bogdanowski, *Wprowadzenie do regionalizmu architektoniczno-krajobrazowego*, Wiadomości Ekologiczne, vol. XXIX, Warszawa 1983, pp. 183–197.

⁵ K. Lenartowicz, *Słownik psychologii architektury dla studiujących architekturę*, Politechnika Krakowska, Kraków 1997, p. 138.

⁶ Jean Piaget (1896–1980), French psychologist, founder of the theory of intelligence, and particularly of genetic epistemology.

torical layers of content (the culture and tradition of a place) and form (the canon of a place).

The following equation best encapsulates that line of reasoning:

THE IDENTITY OF A PLACE = THE CULTURE AND TRADITION OF THE PLACE + THE CANON OF THE PLACE

This statement commands precise definitions of the terms used. Below are proposed definitions of the elements of the above logic:

The tradition and culture of a place are a set of local landscape impacts that are fostered by the overall tangible and intangible historical deposits and their present manifestations in landscape. They are the key ingredients of the identity of a place, where place is understood as terrain and its interior. Also, they should form a footrest for formulating rules for research and activities aimed at cultivating the substance of a place site its architectural and landscape interior.

The canon of a place is a set of factors that make up the form of local landscape and its expressive power, and have their contemporary or documented shape perceivable to man.

Often accumulated in historical layers, these factors should be relied on when formulating principles of research on and protection and shaping of the landscape-and-architectural form of a place.

An evaluation of change in time should be the keynote of deliberations on place identity. Basing on the current status of research, a review of specialist literature and the author's experience to date, the above definitions and terms may be referenced to talk about "former" and "new" place identity, especially if we acquiesce to what is termed "the culture of a place" that originates in love for it and willingness to participate in the act of creation that has been launched upon the site.

In terms of relationship between place identity and the times, the ideas of the former and new identities are postulated based on Hegel's concept of *Zeitgeist* (the spirit of the times). The spirit of the times was for him an expression of a higher stage in the development of ideas in a historical perspective, and of self-realisation of the spirit of the world. What made each historical epoch stand out was the visual shape of its *Zeitgeist* represented by respective architectural styles.

It is thus proposed that the **former identity of a site** should be understood to mean a set of factors that pass down, through landscape, the totality of man-perceived, historically layered, local traditions, culture and the canon of the site, both tangi-

ble (material and visual) and intangible (ideological and conceptual).

The former identity of a site is a sum of man's approaches to the area which we identify and rank according to its landscape-and-architectural interior (or unit), which measures the degree of saturation with and readability of the tangible and intangible elements of the natural and cultural environment.

So defined, it becomes a starting point (or reference) for defining a **new identity of a site**, by which we understand the totality of contemporary meanings, forms and functions expressed in landscape, which either continue or consciously dismiss the tradition, culture or canon of the site, both in its tangible (material and visual) and intangible (ideological and conceptual) dimension. The new identity of a site is a sum of the contemporary man's approaches reflected in his activity with respect to a given area, measured again according to its landscape-and-architectural interior (or unit).⁷

3. THE PARAMETERS OF LANDSCAPE IDENTITY IN CONTEXTS OF RETURNED STRATEGIC LANDSCAPE OF ZAMOŚĆ FORTRESS

In search of place identity, especially with respect to its old and new form in Chinese garden and landscape art, the following leading parameters⁸ were singled out:

Structure (from specific and objective to subjective), including its isolated, unequivocal, perceivable units (interiors).

Style, which is an indicator of **the spirit of the times** (Hegel's *Zeitgeist*); obvious, here utterly clear and legible. The proportions that carry through the mathematicity of nature⁹ and culture, which, *nota bene*, had been discovered earlier in Europe, for example by Leonardo of Pisa (Fibonacci),¹⁰ seem key to understanding the technique of the makers of this complex, which serves as a benchmark of balance and use of symbols.

– **Regionalism**, which is a measure of reference to the degree of vernacular creation. In the complex under discussion it is manifested in architectural and landscaping elements of the complex into a fully original work of unique, universal value,

⁷ Z. Myczkowski, op. cit., pp. 23–25.

⁸ Z. Myczkowski, op. cit., pp. 95–97.

⁹ M. Heller, J. Życiński, *Matematyczność przyrody*, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2010.

¹⁰ A.S. Posamentier, I. Lehmann, *Niezwykłe liczby Fibonacciego. Piękno natury i potęga matematyki*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2014.

which confirms that its inscription in the UNESCO List of World Heritage was the right decision.

- **Traditionalism**, which is a measure of cultural continuity in the static and dynamic formal components of landscape. In terms of functionality of Zamość it is a textbook example of a new place identity used to interpret and make accessible an old identity using the cultural tourism.
- **Exposure**, which is an indicator of the degree of visual openness and accessibility in passive (a view onto) and active terms (a view from). In this case the passive exposure exists especially in distant vistas, and is framed by contemporary urban transformations in Zamość.
- **Historical layers**, measured by the degree of preservation of the historical substance, form and content, are basically retained in the multi-phased composition Zamość Fortress complex and determine its OUV (Outstanding Universal Value).¹¹

4. IDEA OF CULTURAL PARK AS THE POSSIBILITY OF ADMINISTRATION OF LANDSCAPE OF WORLD HERITAGE SITE

In local space management plan of Zamość it was established that cultural park should be created with Fortress as the central area – so it gives right to put down some comments about cultural park itself, as well as for its plan of protection.

Cultural park is the highest sign of responsibility of local authorities for area of their jurisdiction. It's not only the summarise of orders and prohibitions but it is the note of optimal processes which create the landscape of its area. It is subscription of diagnosis and prognosis of dynamic creation of this landscape.

It's plan of protection has the right of local law together with local spatial management plan. This is the motivation, as well as the detail signification of shaping of town visage it is the enlargement of spatial management plan in numerous details and subscriptions.

The plan of protection of Cultural Park of Zamość should be prepared as supporting document for spatial plan in these aspects, which complete the rules of planning for example these ones, given by care on save the Outstanding Universal Value.

¹¹ B. Szmygin, "Określanie wyjątkowej uniwersalnej wartości dóbr światowego dziedzictwa – krytyczna analiza", in: *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, PKN ICOMOS, NID Warszawa 2011.

Plan could be the trial of real scope of assessment of conservatory decisions and the architectonic – spatial ones to make them integrated on different parts of town for example the common treating streets and squares with fronts of buildings and inside yards and gardens.

The creation of cultural parks is as one element of large – scale acting on integrated protection of cultural heritage, the natural one and the landscape resources.

As the exam field for idea of integrated protection in first place should be the cultural parks – in accordance of their definition of creation, as well as, suspected in future pragmatic of administration and activity of their borders.

In their dynamic the integrated protected and in its traces – the local initiatives and diversity of actions seems to be the right way for implementation of sustainable development (the protection throughout the creation) as the newest factor in rule of ICCROM which says: "from protection of culture to promotion of diversity". Creation of cultural park is this occasion for conservation of value and attraction of local landscape in most valuable source in nowadays – the space of earth expressed in beauty and harmony of the landscape.

Cultural park is an primary example, on that background, as "landscape bank".

Such conclusion order us the continuation of numerous works and examinations and acting for gathering the largest social support in tasks, which are in connection with protection of landscape.

In nowadays state of knowledge and un-knowledge and social conciseness it should be join with nature conservation and culture protection. Culture and nature are un-divide components of contemporary landscape and their common protection – is the extraordinary case for all of us.

5. THE PAST FOR THE FUTURE

The main topic of this article is not only the post military complex of areas in Fortress of Zamość but first of all the strategic landscape¹² so not only the defence objects existing or not existing ones, but

¹² The idea of strategic landscape (Polish: *krajobraz warowny*) was introduced into the Polish on 70th and 80th of XX cent. by professor Janusz Bogdanowski. It is equal for German: „Wehrlandschaft” and English: „Strategic Landscape”. It means the wholness shape of creation of cover of area, being chosen and formed for defence aims. The first publication with this word by J. Bogdanowski to: *Krajobraz warowny XIX/XX o w. Dzieje i rewaloryzacja*, Kraków 1993; and in monumental monography: *Architektura obronna w krajobrazie Polski*, Warszawa–Kraków 1996.

also all the elements which were in service to defending function – nowadays useful for their identification.

The strategic landscape is the guide essence and form of each fortification expressing its true shape, sense, rule and meaning. Lose of strategic landscape, following to Krzysztof Wielgus, even when the substantial matter of majority of equipment is save – means the lose of majority of historic values (the scientific and education ones), as well as the contemporary ones (the compositional, ecological, town-planning, touristic) of monumental fortification.

The conception of post-military of Zamość Fortress is indeed the conception of renovation the most important factors of strategic landscape in larger context of park landscape. It was the base for elaboration of building designs and realisation of huge act of revalorization of Zamość Fortress and its touristic function.¹³

For make the differences and possibilities of revitalisation for local authorities the design conception were prepared in two versions: the minimal one and the maximum one, but both in frame of idea of conservation doctrine and integration of un-complete complex of objects in Fortress. It was useful to compare of familiar examples in Europe used here as the good practice method.

The minimum scope consists on acting with green areas, gardening, earth forming without of regulation of roads or railway.

The maximum acting in accordance to local spatial plan – consists the reconstruction of shape and section of fortress buildings together with vision of full rebuilding of bastion no I together with using its cubature for hotel function and rebuilding of massif of curtain near Szczebrzewska Gate as exposition space for Museum of Arm and Flame in Arsenal.

Both solutions the minimal and the maximal one had the common point. It was the bastion no 3., which reconstruction of double earth lines shape, designed by Jan Michał Link, seems to be absolutely necessary for resave character of strategic landscape of Fortress (from XIXth cent) but here up of discussion exposing the really older, polish engineering school from XVII century.

The final elaboration from 2008 strictly based on guidelines from 2006 – generally on minimum method being précised on next stage – *The conception of tourist use and arrangement of strategic landscape of Zamość Fortress*. It was the author's conception elaborated in very spectacular conditions

– pressing of time and financial conditions in the Program: *Innovation Administration on years 2007–2013 – Infestations in touristic products on over regional scale*.

„The conception doesn't realize the all reconstruction possibilities which has been allowed in spatial management plan. It is as proposition of “save acting” in numerous stages but it gives the integrated effect in shape of complete, harmonious cultural – natural park landscape in “narration” form.

The main essence of this narration, which gained the outstanding and universal tail was based on underlined, exposed, from time to time – being reconstructed, sometimes only being suggested – factors of strategic landscape. So it could not be the total acting with effect of exact reconstruction of Fortress (probably it could not be possible cause of costs and rebuilding on “fire field” in front of Fortress surroundings), but the optimal one with minimal investigation but together with maximal effect of compositional integration with education, ecological values – nowadays impossible to recognize ring of fortifications.

The main acting is connected with earth forming, hills, slopes terraces the line of un visual fortification – now with walking and ride traces underlined with greenery. In same place the additional works were done (they are always possible to be move out), and very spatial acting with greenery in order to save the climate of strategic landscape.

It was also done the compare between the spirit of this conception with literature forms of report of inventory of former fortress according to unique water paintings (the deli shies ones) by Jan Pawel Lelewel from second half of XIXth cent. and other idealistic tails about human genies and “janus face of develop” about start and start of the end of classic new fortification, and almighty of human mind and building of ideal worlds is there was not place for miserable.

But also about the Beauty, which sometime in completely surprised way is present in numerous human acts and respond hundred times with good social conditions, harmony and wise reflection if it is given with chance of good continuation.

Being metaphoric – the strategic landscape in designers caution should be not only the frame of miracle of polish renaissance the tasty add for being accepted by UNESCO mystery of Zamość – should not be the wall of greenery of forest between “better” (old) Zamość and worse (new) Zamość – developed on large area, big city of regional meaning. It is no place for sanitary or isolation cordon.

As the task for resaved strategic landscape is to create value itself – the independent one, synergic

¹³ See subscr. 2 and 3.

and complementary one. Not only with ferry tail od digression in accordance for values of old and new town. These two beings shall be connected as the obvious interludium of organized, green and named space between old and new Zamość, particular to the south where is the countryside open over the artificial lake.

The design conception of recomposition of fortress areas of Zamość is not only the architectonic-landscape and conservatory design being counted in hundreds of hectares od thou'sands of cubic meters of wall or soil but it is rather the scenery for particular illusion, where the visitor is numerous times surprised and clever guided, and by the way being educated in didactic "historic space".¹⁴

The most important conservatory implication is large-thinking integration – the joy of spray-out structures in time, as well as in space.

Destruction in the time we understand implantation in model net – the strange structures which had appeared in different periods, as well in planned acting, as completely accidental.

The covering are the result and the clearance of previous complex is un visual

Integration is at the same time: as the aim and as the method. The new greenery, objects should be first of all as misthrow, being able to join as it is possible the different creations of man and nature of functional ring of fortifications. So they are rather the medium not the aim. They appear not for concur with Big Original – the not complete but still existing phenomenon of Zamość Fortress. That is not complete integration – it should release not dramatic but still clear borders between being better and worse saved elements of fortress.

The destruction of Fortress in 1866 was the same sign of time as its creation. It was not accidental, but well thanked, dramatic act of military calculation in scope of epoch of far-shooting artillery and numerous soldiers which moved by trains.

The Zamość Fortress as the Sign of Turns, which had born on the very beginning of Modern and was destroyed on the door of Present Days is coming back, being changed in the door of chaotic Post Present Days with its message of harmony and mission of teaching – throughout the recreation".¹⁵

¹⁴ Following to the title book as the result of scientific conference in Kłodzko 2007, edited under supervision of Mieczysław K. Leniartek, *Eksploatacja przestrzeni historycznej, (Eksploatacja of historic space)*, Wrocław 2007.

¹⁵ Following to: K. Wielgus, J. Środulska-Wielgus and Z. Myczkowski during the revitalization of Zamość Fortress in 2012.

LITERATURA / REFERENCES

- Bogdanowski J., *Wprowadzenie do regionalizmu architektoniczno-krajobrazowego*, Wiadomości Ekologiczne, t. XXIX, 1983, s. 183-197.
- Myczkowski Z., *Park kulturowy jako forma obszarowej ochrony zabytków*, Ochrona Zabytków nr 2, 2007 (wyd. 2008), s. 105–116.
- Myczkowski Z. Korzeń J., *Parki kulturowe – zasady tworzenia i zarządzania* (1), Urbanista 2 (38), 2006, s. 28–30.
- Myczkowski Z. Korzeń J., *Parki kulturowe – zasady tworzenia i zarządzania* (2) Urbanista 3 (39), s. 29–31, 2006.
- Myczkowski Z. Forczek-Brataniec U., *Wizualne aspekty tożsamości miejsca – konflikty*, Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu, Czasopismo Techniczne Politechnika Krakowska Zeszyt 10/2007 (rok 104), s. 150–153.
- Myczkowski Z. Wielgus K., *Krajobrazy zaniechane*, Międzynarodowy Kongres Polskich Architektów Krajobrazu, Czasopismo Techniczne Politechnika Krakowska Zeszyt 10/2007 (rok 104), s. 179–181.
- Myczkowski Z., Wielgus K., Forczek-Brataniec U., Chajdys K., Latusek K., Nosalska P., Rymśa-Mazur W., Zapolska O., *Plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie*, Politechnika Krakowska, Kraków 2011–2012.
- Projekt planu ochrony Wilanowskiego Parku Kulturowego, prace przygotowawcze, diagnoza analizy i studia stanu istniejącego, prognoza scenariusze zmian oraz zasady rozwoju, projekt planu ochrony, ustalenia i wytyczne, aneksy*; autorzy: arch. Janusz Korzeń i prof. dr hab. arch. Zbigniew Myczkowski (koordynatorzy), dr inż. arch. krajobrazu Małgorzata Kaczyńska, mgr hist. sztuki Krzysztof Korzeń, mgr inż. arch. krajobrazu Marta Wielochowska, Fundacja Karkonoska Jelenia Góra–Warszawa, marzec 2009 – wrzesień 2011, mpis.
- Uchwała nr CXV/1547/10 Rady Miasta Krakowa z dnia 3 listopada 2010 r. w sprawie utworzenia parku kulturowego pod nazwą Park Kulturowy Stare Miasto.
- Uchwała XII/131/11 Rady Miasta Krakowa z dnia 13 kwietnia 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru „Stare Miasto”.
- Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*, kier. tem./koord.: Z. Myczkowski, kons. nauk.: A. Böhm, M. Łuczyńska-Bruzda, współaut.: J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus, K. Stokłosa, U. Forczek-Brataniec, A. Skrzyńska i inni, IAK, KOBiDZ, Kraków–Warszawa 2005.
- Zwierzyniecki Park Kulturowy w Krakowie. Plan ochrony – projekt*, Z. Myczkowski gł. proj., A. Siwek, S. Kołodziejcki, A. Laskowski, O. Dyba, R. Marcinek. ROBiDZ kons.: J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus. A. Skrzyńska, IAK PK, Kraków 2006.

OPRACOWANIA

Plan ochrony Parku Kulturowego Stare Miasto w Krakowie, Z. Myczkowski., K. Wielgus, U. Forczek-Brataniec,

P. Nosalska, W. Rymcza-Mazur, K. Chajdys, K. Latusek, O. Zapolska, Politechnika Krakowska, 2012, Nagroda Miasta Krakowa w dziedzinie Nauki i Techniki A.D. 2013. *Studium kształtowania terenów fortecznych ze szczególnym uwzględnieniem zieleni Twierdzy Zamość*, kierownictwo naukowe: Z. Myczkowski, J. Janczykowski, J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus (koordynacja prac), U. Forczek-Brataniec, W. Rymcza-Mazur, S. Kawiorski, D. Kiciński, Politechnika Krakowska, 2006.

Koncepcja zagospodarowania i udostępnienia turystycznego Twierdzy Zamość, 2008, kierownictwo naukowe: Z. Myczkowski, J. Janczykowski, J. Środulska-Wielgus, K. Wielgus (koordynacja prac), U. Forczek-Brataniec, J. Piekło, W. Rymcza-Mazur, M. Chrzęszczyk, A. Fecko, A. Kruszec, S. Kawiorski, P. Osmęda, K. Fecko, E. Furlepa, K. Jakubowski, J. Kocieniewski, K. Martyna, J. Sulikowska, A. Skoczylas, O. Zapolska; Politechnika Krakowska, 2008.